

„Auka ir budelis vienodai šlykštūs, lagerio patirtis rodo, kad tai degradavusiųjų brolystė...“

David Rousset,
Les Jours de notre mort
(*Mūsų mirties dienos*)

Privalome atminti, kad už tai, jog pasaulyje triumfuoja blogis, pirmiausia atsakingi ne akli jo vykdytojai, o dvasinio regėjimo nepraradę gėrio tarnai.

Fiodor Stepun,
Byvšeje i nesbyvšejesia
(*Buvę ir neįvykę*)

Turinys

<i>Bendrininko užrašai</i>	10
----------------------------------	----

Pirma dalis

PAGUODŽIANTI APOKALIPSĖ	19
Iš gatvių erzelio ir pašnekesių virtuvėje (1991–2001)	20
Apie kvailėlį Ivanušką ir auksinę žuvelę	21
Apie tai, kaip pamilome ir kaip nustojome mylėti Gorbį	24
Apie tai, kaip atėjo meilė, o po langais – tankai	27
Apie tai, kaip daiktai tapo lygūs idėjoms ir žodžiams	29
Apie tai, kad užaugome tarp budelių ir aukų	33
Apie tai, kad mums lemta rinktis: didi istorija ar banalus gyvenimas?	36
Apie viską	38

Dešimt istorijų raudoname interjere	40
---	----

Apie diktatūros žavesį ir peteliškės betono luite paslaptį	41
Apie brolius ir seseris, budelius ir aukas... ir elektoratą	72
Apie kuždesį ir klyksmą... ir ekstazę.....	82
Apie vienišą raudonąjį maršalą ir tris pamirštos revoliucijos dienas	95
Apie prisiminimų išmaldą ir prasmės gašlumą	126
Apie kitokią bibliją ir kitokius tikinčiuosius	147
Apie liepsnos žiaurumą ir išsigelbėjimą aukštybėse	165
Apie kančios saldybę ir rusų dvasios fokusą	185

Apie laiką, kai kiekvienas žudydamas mano, kad jis tarnauja Dievui	208
Apie mažą raudoną vėliavėlę ir kirvio šypsnį	218

Antra dalis

TUŠTUMOS ŽAVESYS	247
------------------------	-----

Iš gatvių erzelio ir pašnekesių virtuvėje (2002–2012)	248
---	-----

Apie praeitį	249
Apie dabartį	254
Apie ateitį	257

Dešimt istorijų be interjero	262
------------------------------------	-----

Apie Romeo ir Džuljetą... tik šie buvo vardu Abulfazas ir Margarita	263
Apie žmones, kurie iškart pasidarė kitokie „pasibaigus komunizmui“	276
Apie vienvėžę, kuri labai panaši į laimę	291
Apie norą visus užmušti, o paskui apie siaubą, kad šito norėjai	303
Apie senę su dalgiu ir mergele	317
Apie svetimą skausmą, kurį Dievas padėjo ant jūsų namų slenksčio	337
Apie šūdo vertą gyvenimą ir šimtą gramų lengvų smiltelių baltoje urnoje	349

Apie tai, kokie nereiklūs mirusieji, ir apie dulkių tylėjimą	358
Apie nelabą tamsą ir „kitokį gyvenimą, kurį galima padaryti iš šito“	375
Apie didvyriškumą ir po jo	392
<i>Iš pašalies</i>	406
Svetlana Aleksijevič: „Socializmas baigėsi. O mes likom“ Kalbina Natalija Igrunova	409

*Bendrininko
užrašai*

Atsisveikiname su sovietmečiu. Su tuo mūsų gyvenimu. Bandau sąžiningai išklausti visus socialistinės dramos dalyvius...

Komunizmo planas buvo beprotiškas: perdirbti „senąjį žmogų“, nukaršę Adomą. Ir jam pavyko... galbūt vienintelis dalykas, kuris pavyko. Per septyniasdešimt su trupučiu metų marksizmo-leninizmo laboratorijoje buvo išvestas atskiras žmogaus tipas – *homo sovieticus*. Kai kas mano, kad tai – tragiška figūra, kiti pravardžiuoja jį „semtuvu“*. Regis, aš daug žinau apie tą žmogų, gerai jį pažįstu, daug metų gyvenau šalia, petys petin su juo. Jis – tai aš. Mano pažįstami, draugai, tėvai. Kelečius metus važinėjau po visą buvusią Sovietų Sąjungą, nes *homo sovieticus* – ne tik rusai, bet ir baltarusiai, turkmėnai, ukrainiečiai, kazachai... Dabar gyvenam skirtingose valstybėse, kalbame skirtingomis kalbomis, bet mūsų su niekuo nesupainiosi. Iškart pažinsi! Visi mes – socializmo žmonės, panašūs ir nepanašūs į kitus: mūsų kitoks žodynas, kitokia gėrio ir blogio, didvyrių ir kankinių samprata. Ypatingas požiūris į mirtį. Pasakojimuose, kuriuos įrašinėju, nuolat rėžia ausį žodžiai: „šaudyti“, „sušaudyti“, „likviduoti“, „nurašyti“, arba tokie sovietinio išnykimo variantai kaip: „areštas“, „dešimt metų be teisės susirašinėti“, „emigracija“. Kiek gali kainuoti žmogaus gyvybė, jei prisiminsime, kad neseniai žūdavo milijonai? Mes kupini neapykantos ir prietarų. Visi iš ten, kur buvo GULAG’as ir baisus karas. Kolektyvizacija, išbuožinimas, tautų iškeldinimas...

* *Rus. совочек – semtuvus arba santrumpa žodžių советский человек – tarybinis žmogus. (Čia ir toliau – red. past.)*

12 Tai – socializmas, paprasčiau kalbant – tiesiog mūsų gyvenimas. Tada nedaug apie jį kalbėjome. O dabar, kai pasaulis negrįžtamai pasikeitė, tas mūsų gyvenimas visiems pasidarė įdomus. Ir nesvarbu, koks jis buvo, tai buvo mūsų gyvenimas. Rašau, po kruopelytę, po trupinėlį renku „naminio“... „vidinio“ socializmo istoriją. Tai, kaip jis gyvavo žmogaus sie-loje. Mane visada traukia ta maža erdvė – žmogus... vienas žmogus. Iš tikrųjų viskas ir vyksta ten.

Kodėl knygoje taip daug savižudžių, o ne paprastų sovietinių žmonių su paprastomis sovietinėmis biografijomis, pasakojimų? Juk žudomasi ir dėl meilės, ir dėl senatvės, ir tiesiog šiaip, iš smalsumo, iš troškimo atspėti mirties paslaptį... Ieškojau tų, kurie iki kaulų smegenų suaugo su idėja, taip ją į save įsileido, kad nebeišplėši: valstybė tapo jų kosmosu, atstojo jiems viską, net ir jų pačių gyvenimą. Jie negebėjo palikti didžios istorijos, atsisveikinti su ja, būti laimingi kitaip. Nerti... išnykti privačioje egzistencijoje, kaip tatai vyksta dabar, kai maži dalykai pavirto dideliais. Žmogus nori tiesiog gyventi – be didžios idėjos. Rusų gyvenime niekada nieko panašaus nebūta, nieko panašaus nerastume ir rusų literatūroje. Mes iš esmės – karo žmonės. Arba kariavom, arba ruošėmės kariauti. Niekada negyvenome kitaip. Iš čia mūsų karinė psichologija. Net ir taikos sąlygomis viskas kariškai: trata būgnas, plaikstosi vėliava... širdis netelpa krūtinėj... Žmogus nesuvokė, kad yra vergas, jis net mylėjo savo vergiją. Pati prisimenu: baigę mokyklą visa klase ketinome važiuoti į plėšinius, niekinom tuos, kurie atsisakinėjo, iki ašarų apgailestavome, kad revoliucija, pilietinis karas – viskas vyko be mūsų. Atsigręži – nejaugi tai mes? Aš? Pasišnekėdavau apie tai su savo herojais. Kažkuris iš jų pasakė: „Tik tarybinis žmogus gali suprasti tarybinį žmogų.“ Mes buvom žmonės, turėję bendrą – komunistinę – atmintį. Atminties kaimynai.

Tėvas sakė įtikėjęs komunizmu po Gagarino skrydžio. Mes – pirmieji! Mes viską galime! Taip juodu su mama mus ir auklėjo. Buvau spaliukė, segėjau ženkliuką su garbanotu berniuku, buvau pionierė, komjaunuolė. Nusivylinas atėjo vėliau.

Prasidėjus pertvarkai visi laukė, kada bus atidaryti archyvai. Atidarė. Sužinojom istoriją, kurią nuo mūsų slėpė...

„Privalome patraukti savo pusėn 90 milijonų iš 100 milijonų Sovietinės Rusijos gyventojų. Su likusiais kalbėtis negalima – juos reikia sunaikinti.“ (Zinovjevas, 1918)

„Pakarti (būtinai pakarti, kad liaudis matytų) ne mažiau kaip 1000 užkietėjusių buožių, turčių... atimti iš jų visus grūdus, paskirti įkaitus... Padaryti taip, kad per šimtą varstų aplink žmonės matytų, drebėtų...“ (Leninas, 1918)

„Maskva tikraja tų žodžių prasme miršta iš bado“ (profesorius Kuznecovas Trockiui). – „Čia ne badas. Kai Titas apsiatė Jeruzalę, žydės motinos mito savo vaikais. Štai kai aš priversiu jūsų motinas misti savo vaikais, tada galėsite ateiti ir sakyti: „Mes badaujame.“ (Trockis, 1919)

Žmonės skaitė laikraščius, žurnalus ir tylėjo. Juos užgriuvo nepakečiamas siaubas! Kaip su šituo gyventi? Daugelis pasitiko tiesą kaip priešą. Ir laisvę taip pat. „Nepažįstam savo šalies. Nežinom, apie ką dauguma žmonių mąsto... matom juos, kasdien sutinkam, bet apie ką jie mąsto, ko nori, mes nežinome. Tačiau drįstam juos mokyti. Netrukus viską sužinosim – ir pasibaigsime“, – kartojo senas mano pažįstamas, su kuriuo dažnai sėdėdavom mano virtuvėj. Ginčydavausi su juo. Tai buvo devyniasdešimt pirmaisiais... Laimingi laikai! Tikėjome, kad rytoj, tikraja to žodžio prasme, rytoj prasidės laisvė. Prasidės iš nieko, iš mūsų svajų.

Iš Šalamovo „Užrašų knygučių“: „Buvau didingo mūsų už tikrą gyvenimo atnaujinimą dalyvis, tačiau tą mūsų mes pralaimėjome.“ Tai paršė žmogus, septyniolika metų kalėjęs Stalino lageriuose. Idealo ilgesys liko... Suskirstyčiau sovietinius žmones į keturias kartas: Stalino, Chruščiovo, Brežnevo ir Gorbačiovo. Aš priklausau pastarajai. Mums buvo lengviau susitaikyti su tuo, kad žlunga komunistinės idėjos, nes negyvenome tuo laiku, kai idėja buvo jauna, stipri, nepraradusi pražūtingo romantizmo ir utopinių lūkesčių magijos. Užaugome valdant Kremliaus karšinčiams. Vegetariškais pasninko laikais. Didžioji komunizmo mėsmaalė jau buvo pamiršta. Patosas tebevyravo, tačiau išliko žinojimas, kad utopijos negalima diegti į gyvenimą.

14 Tai buvo per pirmąjį Čečėnijos karą... Maskvos stotyje susipažinau su moterimi. Kilusi nuo Tambovo. Važiavo į Čečėniją atsiimti sūnaus iš karo: „Nenoriu, kad žūtų. Nenoriu, kad žudytų.“ Valstybė jau nebeturėjo galių jos sielai. Tai buvo laisvas žmogus. Tokių žmonių mažai. Daugiau tų, kuriuos laisvė erzina: „Nusipirkau tris laikraščius, ir kiekviename sava tiesa. Tai kur tada tikroji? Būdavo rytą perskaitai „Tiesą“ – ir viską sužinai. Viską supranti.“ Idėjos lėtai buvo iš narkozės. Pradėjusi kalbą apie atgailą išgirsdavau: „Kodėl turėčiau atgailauti?“ Kiekvienas jautėsi auka, o ne bendrininku. Vienas kartojo: „aš irgi kalėjau“, antras – „aš kariavau“, trečias – „aš kėliau savo miestą iš griuvusių, dieną naktį tampiau plytas“. Tai visiškai netikėta: visi apsvaigę nuo laisvės, bet nepasiruošę laisvei. Kur tada ji, ta laisvė? Tik virtuvėse, kur iš įpročio ir toliau pliekama valdžia? Pliekė Jelciną ir Gorbačiovą. Jelciną už tai, kad pakeitė Rusiją. O Gorbačiovą? O Gorbačiovą už tai, kad viską pakeitė. Visą dvidešimtą amžių. Dabar ir mes gyvensime kaip kiti. Kaip visi. Manėme, kad šįsyk pavyks.

Rusija keitėsi ir nekenė savęs už tai, kad keičiasi. „Suakmenėjęs Mongolas“, – rašė apie Rusiją Marksas.

Sovietinė civilizacija... Skubu fiksuoti jos pėdsakus. Pažįstami veidai. Klausinėju ne apie socializmą, bet apie meilę, pavydą, vaikystę, senatvę. Apie muziką, šokius, šukuosenas. Apie tūkstančius pranykusio gyvenimo smulkmenų. Vienintelis būdas suvaldyti katastrofą – įsprausti ją į įprastumo rėmus ir pabandyti ką nors papasakoti. Ką nors atspėti. Negaliu atsistebėti, koks įdomus paprastas žmogaus gyvenimas. Miriadai žmogiškųjų tiesų... Istoriją domina tik faktai, o emocijos lieka už borto. Mums neįprasta įsileisti jas istorijon. Tačiau aš žvelgiu į pasaulį humanitarų, o ne istorikų akimis. Apstulbinta žmogaus...

Tėvo jau nebėra. Ir negaliu su juo baigti vieno pokalbio. Jis sakė, kad žūti kare jiems buvę lengviau nei taikos sąlygomis tarnaujantiems berniukams, šiandien krintantiems Čečėnijoje. Penktajame dešimtmetyje į pragarą patekdavai iš pragaro. Prieš karą tėvas studijavo Minske, Žurnalistikos institute. Pasakojo, kad grįžę po atostogų studentai dažnai nebe-

rasdavo nė vieno pažiŕstamo dėstytojo, visi būdavo areŕtuoti. Jie nesupra- to, kas vyksta, bet buvo baisu. Baisu kaip kare.

Ne tiek jau daug kartų esame nuoŕirdŕiai pasikalbėję su tėvu. Jam buvo gaila manęs. Bet ar aŕ gailėjauŕi jo? Negaliu atsakyti į ŕį klausimą... Buvome negaileŕtingi savo tėvams. Mums atrodė, kad laisvė – tai labai paprasta. Praėjo kiek laiko, ir patys sulinkom po jos naŕta, nes niekas nemokė mūsų laisvės. Mus mokė tiktai mirti už laisvę.

Ir ŕtai ji – laisvė! Ar mes tokios tikėjomės? Buvome pasirengę mirti už savo idealus. Kautis mūŕiuose. O prasidėjo čekoviŕškas gyvenimas. Be istorijos. Œlugo visos vertybės, išskyrus gyvenimo vertybę. Gyvenimo kaip tokio. Naujos svajonės: pasistatyti namą, nusipirkti gerą maŕiną, pasisodinti agrastų... Laisvė reabilitavo rusų taip nekenčiamą miesčio- niŕkumą. Ji pasirodė besanti Jo Didenybės Vartojimo laisve. Tamsos didybės laisve. Geidulių, instinktų – slapto ŕmogiŕškojo gyvenimo, apie kurį tik numanėme, laisve. Visą istoriją ne gyvenome, bet bandėme iš- gyventi. O dabar karo patirties nebereikia, reikia ją pamirŕti. Tūkstančiai naujų emocijų, būsenų, reakcijų... Staiga viskas aplinkui pasikeitė: iška- bos, daiktai, pinigai, vėliava... Ir pats ŕmogus. Jis įgijo daugiau spalvų, atskirumo, monolitą susprogdino ir gyvenimas subyrėjo į saleles, nare- lius, atomus. Kaip Dalio ŕodyne: laisvė laisvuŕžė... valia valuŕžė... platu- mos. Didis blogis pavirto tolima poringe, politiniu detektyvu. Niekas jau nebekalba apie idėją, kalba apie kreditus, procentus, vekselius; pinigus nebe uŕdirba, o „daro“, „išloŕia“. Ar ilgam? „Iŕ ruso sielos neiŕrausi ŕi- nojimo, kad pinigai – neteisybė“, – raŕė Cvetajeva. Tačiau dabar atrodo, kad atgimė ir mūsų gatvėmis vaikŕtinėja Ostrovskio ir Saltykovo-ŕče- drino veikėjai.

Visų, su kuriais buvau susitikusi, klausiau: „Kas yra laisvė?“ Tėvai ir vaikai atsakydavo skirtingai. Tie, kurie gimė SSRS, ir tie, kurie gimė ne SSRS, neturi bendros patirties. Jie – ŕmonės iš skirtingų planetų.

Tėvai: laisvė – kai nebėra baimės; trys dienos rugpjūčio mėnesį, kai nu- galėjome pučą; ŕmogus, kuris parduotuvėje renkasi deŕrą iš ŕimto rūŕių, laisvesnis už ŕmogų, kuris renkasi iš deŕimties; būti neplaktam, tačiau

16 neplaktų kartų mes niekada nesulauksim; rusas nesupranta laisvės, jam reikia kazoko ir rimbo.

Vaikai: laisvė – meilė; vidinė laisvė – absoliuti vertybė; kai tu nebijai savo troškimų; turėti daug pinigų – tada viską turėsi; kai gali gyventi nemąstydamas apie laisvę. Laisvė – tai normalu.

Ieškau kalbos. Žmogus moka daug kalbų: kalbą, kuria kalbamasi su vaikais, dar vieną – tą, kuria kalbama apie meilę... O dar yra kalba, kuria kalbamės patys su savimi, vidinių pašnekesių kalba. Gatvėje, darbe, kelionėje – visur skamba kažkas kita, keičiasi ne tik žodžiai, keičiasi dar kažkas. Žmogus vienaip kalba rytą, kitaip – vakare. O tai, kas vyksta naktį tarp dviejų žmonių, apskritai iškrinta iš istorijos. Mes susiduriame tik su dieninio žmogaus istorija. Savižudybė – nakties tema: žmogus balansuoja ties būties ir nebūties riba. Sapno riba. Aš noriu visa tai suprasti su dieninio žmogaus pedantiškumu. Staiga klausimas: „Nebijote, kad įtrauks?“

Važiuojame per Smolensko sritį. Sustojome viename kaime prie parduotuvės. Kokie pažįstami (juk ir pati užaugau kaime), gražūs, kokie geri veidai – ir koks žeminantis, varganas gyvenimas aplinkui. Išsikalbėjom apie gyvenimą. „Klausiate, kas yra laisvė? Užsukit į mūsų parduotuvę: degtinės, kokios tik širdis geidžia: „Standart“, „Gorbačiov“, „Putinka“, kiek nori dešrų, ir sūrių, ir žuvų. Bananai. Kokios čia dar laisvės reikia? Mums gana ir šitos.“ – „O žemės ar gavote?“ – „Kas čia dabar norės nugarą lenkti? Nori – imk. Iš mūsiškių tik vienas Vaska Nagas ir paėmė. Jauniausiam sūnui aštuoneri, o tas jau paskui tėvą su plūgu kuduliuoja. Parsisamdysi Nagui – nei ką pavogsi, nei gausi nusnaust. Fašistas!“

Dostojevskio „Legendoje apie didįjį inkvizitorių“ ginčijamasi apie laisvę. Apie tai, kad laisvės kelias sunkus, kupinas kančių, tragiškas... „Kam gi reikia pažinti šitą velnišką gėrį ir blogį, jeigu jis tiek atsieina?“* Žmogus privalo nuolat rinktis: laisvė ar gerovė ir sklandus gyvenimas, laisvė ir kančia ar laimė be laisvės. Ir dauguma žmonių eina antruoju keliu.

* *Fiodoras Dostojevskis, Broliai Karamazovai, vertė Motiejus Miškinis, t. 1, Vilnius: Vaga, 1986, p. 258.*